

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Ar pavyko Gintarui Varnui modernizuoti antiką Euripido „Bakchantėse“?

2013-05-17

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Teatras

AUTORIUS: Jovita Dikmonienė

DATA: 2013-05

Ar pavyko Gintarui Varnui modernizuoti antiką Euripido „Bakchantėse“?

Jovita Dikmonienė

Gintaro Varno „Bakchantės“ – netikėta, moderni antikinio teksto ir sceninio vaizdo jungtis, kelianti daugybę asociacijų. Varnas „Bakchantėse“ sujungė dvi visiškai skirtingas temas: tolimą laiko aspektu antikinę tragediją apie dievo kerštą giminaičiams, nenorėjusiems pripažinti Dioniso dievu, ir šiuolaikines problemas: užterštumą, gamtos nesaugojimą, parduotuvių garbinimą... Nors spektaklis primena ekologinės katastrofos temas, verčia susimąstyti, ar iš tiesų ne per daug vartojame ir kenkiame gamtai, tačiau jaudina, skatina analizuoti ir kitą temą – kaip reikia statyti antikinę tragediją šiuolaikiniame teatre? Galbūt po spektaklio šis klausimas kyla tik man, klasikinės filologijos specialistei, tačiau, mano kuklia nuomone, ir ši tema svarbi.

Dažniausiai šiuolaikiniai režisieriai renkasi vieną iš dviejų: „muziejinių“ arba „epochų kilnojimo“ kelią. Antikinių tragedijų Lietuvoje yra pastatyta labai nedaug. Didžiuosiuose Lietuvos teatruose ypatingo režisierių dėmesio sulaukė tik Sofoklis. Buvo režisuotos keturios iš septynių šio dramaturgo tragedijų: Boriso Dauguviečio „Oidipas Kolone“ 1939 m., Juozo Miltinio „Edipas karalius“ 1977 m., Irenos Kriauzaitės „Elektra“ 1993 m., Rimo Tumino „Edipas karalius“ 1998 m., Birutės Marcinkevičiūtės „Antigonė“ 1999 m. ir Oskaro Koršunovo „Oidipas karalius“ 2002 m. Mažiau dėmesio sulaukė Euripidas. Didžiojoje scenoje buvo pastatyta Lino Marijaus Zaikausko „Medėja“ 1994 m.¹

Pažodinių pastatymų, tarsi stengdamiesi atstatyti antikinį teatrą, kūrė Dauguvietis ir Miltinis. Pastarasis režisierius sulaukė nemažai kritikos, buvo peikiamas, kad scenoje jo personažai atrodė tarsi marmurinės statulos, išgyvenančios netikrus, ne savo jausmus. Tuminas Oidipo tragediją suvokė kaip vieno žmogaus asmeninę dramą, kuri mažai jaudina visuomenę, todėl graikų tragedija Tumino spektaklyje rutuliojosi kaip parodija, juokinga drama, kurioje beveik nebuvo galima atpažinti nei antikos, nei

šiuolaikinio pasaulio realijų. Marcinkevičiūtės kurtą „Antigonė“ buvo orientuota į vaizdinį efektą. Tai – mono-video-spektaklis, kurio projekcijose matomos didžiulės choro galvos smarkiai konkuravo su trapios aktorės figūra ir jos ištartais žodžiais. Zaikauskas ir Koršunovas radikaliai maišė epochas. Zaikauskas to meto teatro kritikų buvo tiesiog sutriuškintas už drastišką epochų „kilnojimą“, už geležinių aptvarų scenoje neskoningą panaudojimą, rusiško choro įvedimą, moterų emancipacijos išryškinimą. Koršunovo spektaklis nebuvo kritikuojamas už epochų „kilnojimą“, tačiau ir nebuvo liaupsinamas už choro – kūdikių-peliukų, „Teddy Bear“ įvedimą, Oidipo – politikto lyg vaiko, žaidžiančio smėlio dėžėje, įvaizdį. Koršunovas labai stengėsi išsikaityti į tekstą, nenukrypti nuo graikų tragedijos principo – kelti gailėstį kenčiančiam personažui, todėl, mano nuomone, sugebėjo spektakliu sujaudinti žiūrovus. Prie pastarųjų modernių režisūrinių sprendimų galima priskirti ir Varno „Bakchantes“. Taigi ar pavyko jam aktualizuoti antiką?

Dvi skirtingos temos „Bakchančių“ pradžioje beveik nesijungia, ir kyla mintys, kad spektaklyje reikėjo suaktualinti ne tik rūbus, scenografiją, bet ir tekstą (panašiai kaip Woody's Allenas padarė savo „Didžiojoje Afroditeje“ (Mighty Aphrodite), filme atkartojęs tik antikinius motyvus, o ne tekstą). Arba priešingai – visiškai sumažinti konkrečios vietovės – Vilniaus „Akropolio“ kuriamą parduotuvės iliuziją, kuri mažai siejasi su Pentėjo Tėbais ir šio tirono nenoru pripažinti dievu savo pusbrolių Dionisą.

Taigi iš pradžių šios dvi linijos spektaklyje eina paraleliai. Tekstas – apie antikinę realiją: Dionisą, gimusį iš Dzeuso šlaunies, Semelės mirtį, Tėbų įkūrėją Kadmą, pranašą Teiresiją, Dionisą garbinančias bakchantes... Vaizdas – apie ekologinę katastrofą: projekcijose matyti naftoje išsivilioję paukščiai, scenoje – šiukšlių kalnai, Vilniaus „Akropolio“ prekybos centras, „Maximos“ maišeliai, parduotuvės vežimėliai... Varnas labai daug informacijos perteikia vaizdu. Įspūdingos projekcijos dažnai nustelbia Euripido tekstą (kai pramačiau milžinišką, trimatį parduotuvės vaizdą scenos gilumoje, ilgai nesugebėjau girdėti teksto). Atrodo, kad toks scenovaizdžio konkretizavimas tragediją susiaurina, panaikina pačios tragedijos universalumą, nepalieka galimybės pačiam žiūrovui suprasti režisieriaus mintį iš užuominų, metaforų, simbolių, pateikia per daug „sukramtytą“ reikšmę. Režisieriaus mintis yra aiški – didžiulės parduotuvės-miestai yra neigiamas reiškiny, prisidedantis prie ekologinės katastrofos, skatinantis per didelį vartojimą ir teršimą, todėl žmogus nusipelno Dievo bausmės.

V a. pr. Kr. graikai kūrė tragedijas, kuriose konkrečių, lengvai atpažįstamų personažų ir realijų nebuvo. Paėmę prieš kelis šimtus metų kurtą mitologinį siužetą apie šeimas griovusią nesantaiką ir artimo žmogaus nužudymą, graikų dramaturgai tragedijose kėlė filosofinius, politinius, moralinius klausimus, vengė lengvai atpažįstamų realijų. Pavyzdžiui, graikų tragikams buvo aktualu: ar išteisinti netyčinį nusikaltimą atlikusį asmenį, ar bausti tokia pačia bausme, kaip ir atlikusį tyčinį nusikaltimą (Sofoklio „Oidipas karalius“, „Trachinietės“). Kas geriau: paklusti įstatymui ar pagailėti artimo (Sofoklio „Antigonė“), kuri valdymo forma geresnė: demokratijos ar tironijos (Sofoklio „Antigonė“), ar bausti pačiam, ar patikėti bylą teismui (Aischilo „Orestėja“), ar dievą galima pažinti protu, ar intuicija, ar bausti, ar pasigailėti kitatikių (Euripido „Bakchantės“). Paveiktas sofistų idėjų, Euripidas skatino žiūrovus abejoti mitologinių, antropomorfiškų dievų egzistavimu, ypač jų teisingumu („Hipolite“, „Ione“, „Bakchantės“).

Taigi visuomenei aktualių temų iškėlimas buvo ir liko svarbi režisieriaus misija. Tačiau kaip tas idėjas organiškai integruoti į mitologinės fabulos tragediją? Ar palikti

mitologinį siužetą ir vaizdais kalbėti apie šiuolaikines problemas, kurios buvo visiškai neaktualios antikvai? Ar ieškoti filosofinių ir psichologinių problemų, bendrų ir antikvai, ir šiuolaikiniam žmogui? Pavyzdžiui, „Bakchantėse“ išvelgti žiaurią musulmonų-krikščionių kovą už tikėjimą, o gal „Bakchantėse“ atpažinti lietuvių šeimynines tragedijas, kur Dioniso garbintojos mums galėtų priminti, pavyzdžiui, Garliavos moteris, aršiai kovojančias už įsitikinimus, o Agavė – Neringą Venckienę, baudžiamą Teisingumo ir priverstą išvykti iš lietuviškų Tėbų?

Tačiau nepaisant iš pradžių šokiruojančių šiuolaikinio pasaulio realių, spektaklis nejučiomis įtraukia, teikia malonumo, antikinė ir šiuolaikinė temos vis labiau ir labiau susipina, jungiasi, kol galiausiai užvaldo, susilieja į vieną, skaudžią tragediją, kurią darosi vis sunkiau apibrėžti. Spektaklis kelia ir tragedijai, ir komedijai būdingus jausmus. Juokinga, kai Pentėjas atsiduoda bakchiškam šokiui, kai užmiršta savo reikšmingumą, galybę. Smagu žiūrėti į Dionisą – gaivališką, paslaptinę, nesuprantamą, nepagaunamą, suimamą ir vėl išsprūstantį. Smagu, kai griūna Pentėjo rūmai „Akropolis“, tragiška, kai Agavė atpažįsta sudraskyto Pentėjo kūną... Varno spektaklis nuolat balansuoja ties tragikomedijos, racionalumo ir iracionalumo riba.

Vykusiai sugalvota Dionisą pavaizduoti trijuose asmenyse (Martynas Nedzinskas – vaidinantis Dionisas, Viktoras Gerasimovas – dainuojantis Dionisas, Kipras Chlebinkas – šokantis Dionisas). Euripidas iš tiesų kuria iliuziją, kad yra keli Dionisai (pvz., 500–501 eilutėje Dionisas, kalbėdamas su Pentėju, teigia, kad dievas Dionisas, esantis šalia jo, regi jo kančią, Pentėjas atsako, kad šalia Dioniso jokio dievo (tai yra kito Dioniso) nemato). Trijų Dionisų pasirodymas scenoje yra vizualiai labai gražus, daugiaprasmiškas, primena krikščionių dievą trijuose asmenyse. Džiugina nuostabus Chlebinko šokis, Gerasimovo balsas, vykusiai Juozo Statkevičiaus parinktas žalių vynuogių spalvos Dioniso kostiumas. Įdomiai perteiktas moterų bakchančių kaip „Greenpeace“ aktyvistų įvaizdis, nors iš pradžių jos kelia asociacijas, kad yra šiukšlyno gyventojos. Režisierius nuolat kelia arba pasibaisėjimą, arba gailėstį moterims. Išpūdinga bakchančių šokio – voliojimosi naftoje (juoduose šiukšlių maišuose) – scena. Moterys, tarsi pasmerkti mirčiai paukščiai, klykia įvairiais balsais. Čia žavi aktorių vaidyba, metaforos panaudojimas. Šokiruojantis Agavės (Viktorijos Kuodytės) įvaizdis, kuri savo vyriška išvaizda beveik nesiskiria nuo sūnaus Pentėjo. Euripidas pabrėžia, kad arši Agavė gaudo vyrus, o pasiuntinys vos išneša sveiką kailį (731–734 eil.), Agavė, nudobusi „žvėrį“, didžiujasi vyriška garbe, menkina moteriškus darbus – audimą staklėmis (1233–1237 eil.). Varno spektaklyje Agavė – tarsi iškreipto, kraštutinio feminizmo atstovė.

Varno spektaklyje paliesta puikybės tema, kai Pentėjas, nepripažindamas kitų nuomonės, nori Dionisą nubausti ir surakina grandinėmis. Pentėjas nesupranta savo menkumo, jis sau ir savo asmens sargybiniam – didingas valdovas. Marius Repšys įtaigiai suvaidino Pentėjo pyktį, kuris kyla, kai tironas negali kontroliuoti situacijos, ir pamišimą, kai Pentėjas, persivilkęs moteriškais rūbais, šėlsta Dionisų apsuptyje. Pentėjo pyktis kontrastuoja su Dioniso kerštu, kuris keršija lengvai, dieviškai, linksmai, atimdamas ir Pentėjui, ir jo motinai Agavei protą.

Euripidas dažnai pabrėžia, kad dievai nėra teisingi, elgiasi nedieviškai, apimti aistrų. Euripido „Heraklyje“ Junona Herakliui atima protą dėl to, kad jis – nesantuokinis Dzeuso sūnus, Afroditė pražudo dorą Hipolitą Euripido „Hipolite“ už deivės Artemidės, o ne Afroditės garbinimą. Euripido „Bakchantėse“ Dionisas nubaudžia už netikėjimą savo senelius Kadmą, Hermionę, savo motinos seserį Agavę, nors šie jau buvo įtikėję Dionisu. Dievų kerštas Euripido tragedijose yra nepaaiškinamas teisingumo,

dorovingumo sąvokomis. Nedorovingus dievus galime rasti ir Homero epuose. Manoma, kad ši problema atsirado todėl, kad graikai neturėjo dievo, įkūnijančio tik gerį ir tik blogį, todėl tas pats dievas yra ir gėrio, ir blogio nešėjas². Tačiau Varnas spektaklyje akcentus deda taip, kad nekyla minčių, jog dievas Dionisas baudžia žmones neteisingai.

„Bakchančių“ spektaklyje nuolat auginama, stiprinama įtampa, režisierius visą spektaklį kuria tarsi vienu atsikvėpimu. Krentančios grandinės nuo Dioniso rankų, griūvantis „Akropolis“, nuo nesėkmių pamišęs Pentėjas, klykiančios paukštės – bakchantės... Varno, kaip ir Euripido, kuriamas pasaulis skyla į atskiras detales, tarsi sudužusio veidrodžio šukėse matome save ir iškreiptą, fragmentuotą, sudaužytą pasaulio veidą. Šiame pasaulyje nėra jokio susikalbėjimo tarp artimų giminaičių: pusbrolis negerbia pusbrolio, vyras turi virsti moterimi, kad galėtų pažvelgti į moterų pasaulį, bet ne tam, kad jas pažintų, o kad pasibjaurėtų ir dar labiau atitoltų nuo jų. Moterys, garbinančios Bakchą, gyvena savo fantazijų pasaulyje, kuriame nėra vietos vyrams, jie suvokiami kaip žvėrys, kuriuos reikia žudyti.

Dionisas sugundo Pentėją peržengti leistiną normą – nueiti į Kitairono miškus ir pažiūrėti bakchančių šėlo. Pentėjo persirengimo moterimi scena – viena įdomiausių. Čia šoka trys Dionisai ir Pentėjas, kuris mokosi būti panašus į moterį – bakchantę. Jo virsmas moterimi juokingas, graudus, jaudinantis, ypač dėl aktoriaus Repšio atvirai perteikiamo nuoširdaus patiklumo. Pentėjas laimingas šoka dievų apsuptyje, džiaugiasi, nieko nenujaučia, nieko neanalizuoja, visiškai atsiduoda likimui, dievui, linksmybei. Ateina pasiuntinys ir praneša bakchantėms, kad Pentėją pamišusi motina Agavė nužudė, nuplėšusi savo rankomis sūnaus rankas, kojas; ji nešasi užmovusi Pentėjo galvą ant lazdos ir didžiuojasi savimi.

Finalinėje scenoje pranyksta konkrečios šiuolaikinės realijos: „Akropolis“, „Maksima“, išsiliejusi nafta, netvarkomi šiukšlių kalnai... Prie sūnaus lavono Agavė atgauna protą ir sudėlioja suplėšyto sūnaus kūno dalis į vietas, Kadmas (Juozas Budraitis) pyksta ant savęs už klaidas, moko elgtis dorai. Dionisas atliepia: jau per vėlu... Kerštas įvykdytas. Euripido Kadmas išreiškia didžiulę meilę savo žuvusiam anūkui Pentėjui:

Brangiausias mano – nors nebeturiu tavęs,
Vis viena liksi man brangiausias iš visų.
(1316–1317)³

„Bakchantės“. Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

Euripido „Bakchantės“, kaip ir kitų antikos tragikų dramos, labiausiai jaudina dėl šeimos nesantaikos, kelia žiūrovams gailėstį dėl artimųjų žudymo. Kaip rašė Jonas Dumčius, analizavęs Euripido „Bakchančių“ problemą, šios „dramos svarbiausias tikslas – Pentėjo šeimos tragedijos pavaizdavimas, o religiniai dalykai, greičiausiai, yra antraeiliai“⁴. Budraičio personažas, mano nuomone, neišreiškia tokios stiprios meilės anūkui Pentėjui ir tokios stiprios baimės kitam savo anūkui Dionisui, kaip galima pajusti iš Euripido tragedijos. Tačiau finalinė spektaklio scena vis dėlto sukrečia. Čia Varnas vėl didelį dėmesį kreipia į vizualinių priemonių raišką ir pritrenkia žiūrovus suplėšyto Pentėjo kūno dėliojimu scenoje. Spektaklio finale nuskamba žodžiai, kad dievas neturėtų būti žiaurus, keršijantis. Dionisas neprisiima kaltės, bet drąsiai prisidengia savo tėvo Dzeuso valia: Dzeusas leido žiauriai atkeršyti. Euripidas pasėja abejonę, ar reikia tikėti tokį kerštingą dievą, ar dievas baudžia teisingai. Režisierius,

sustiprinęs žmogaus kaltumo liniją, išsklaido šią abejonę: žmogus nubaustas teisingai už puikybę, už ekologinę katastrofą.

Aktoriai, vaidinantys Kadmą ir Agavę, tiksliai perteikia kančią, kelia gailestį, o po spektaklio – mintis apie amžiną tragediją, nuolatinį sėkmės, likimo permainingumą:

Išsipildo, ko niekas nelaukia, o tai,
Ko tikėjosi visi, neįvyksta išvis.
(1390-1391)⁵

Prieš spektaklį buvau nusiteikusi skeptiškai, nesinorėjo žiūrėti tragedijos, nesinorėjo išgyventi skausmo, mirties keliamos baimės, liūdesio – ypač dėl to, kad lietuvių režisieriai antikines tragedijas pastato ne itin sėkmingai. Tačiau po Varno spektaklio pagalvojau, kad į „Bakchantes“ norėtusi sugrįžti. Kodėl? Gal dėl to, kad man nesvetimos ekologinės problemos, o gal dėl to, kad režisierius nekūrė tikrosios tragedijos, kuri būtų privertusi žiūrovus raudoti iš sielvarto (pavargau nuo žinia-sklaidoje nuolat skelbiamų dramų ir tragedijų), o gal dėl to, kad pamačiau Lietuvoje jau gerą dešimtmetį kuriamą naują žanrą – „video-mix-dramą“, kurioje vaizdas yra svarbesnis už žodį, kurioje kultūrų dekonstrukcija ir rekonstrukcija suteikia malonumo žiūrovui atpažinti antikos, baroko, klasicizmo, moderno, postmoderno detales. Man patiko šis spektaklis. Pajutau dėkingumą G. Varnui už antikinės tragedijos pastatymą, už vaizdų plastiką. Vadinasi, dekonstruota žodinės kultūros antika vis dar sugeba išikonstruoti į mūsų modernią vaizdinę kultūrą.

¹ *Antikinės tragedijos buvo statomos Klaipėdos ir Vilniaus universiteto studentų, taip pat didžiuosiuose Lietuvos teatruose yra pastatyta antikos tragedijų adaptacijų. Čia paminėjau tik spektaklius, sukurtus pagal antikines tragedijas.*

² *Dilytė D. Antikinė literatūra. – Vilnius: Jošara, 1998, p. 54.*

³ *Euripidas, „Bakchantės“, vertė Sigitas Narbutas, in: Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas, sudarė Henrikas Zabulis. – Vilnius: Vaga, 1988.*

⁴ *Dumčius J., „Euripido pažiūros į graikų dievus („Bakchančių“ problema)“, in: Literatūra, Nr. 26, 1958, p. 170.*

⁵ *Euripidas, op.cit.*